

Nilüfer Göle, Sosyoloji ve Türkiye

Tevfik ERDEM*

Nilüfer Göle is a leading sociologist who has recently stigmatized Turkish thinking world and sociology. This study aims to analyze Göle's sociology and the chances taking place in Turkish society in recent years from her point of view. For that reason the article stresses upon the interventionist method used by the author and some essential conceptions building up the framework of her thought.

GİRİŞ

Nilüfer Göle, hayatının akışıyla olduğu kadar çalışmalarıyla da oldukça ilginç bir sosyologdur. Göle kimsenin pek önem vermediği konuları önemseyerek sosyolojik literatüre çok önemli eserler kazandırmıştır. Bu çalışmada onun sosyolojiye bakışı, kullandığı yöntem, etkilendiği sosyologlar ve onların etkileri, kullandığı temel kavramlar ve onlara yüklediği anlamlar incelenmeye çalışılacaktır.

Göle eserlerinde aktör, özne ve bireyselliğin ön plana çıktığını ve bu ortaya çıkışın serüvenini göstermeye çalışmıştır. Ona göre bireyselliğin ortaya çıkması önemlidir çünkü, bireysel özne, aktör total ideolojilerin egemenliklerinin devam edip edemeyeceğine karar verebilecek tek otoritedir. Örneğin başörtülü üniversiteli kız öğrenciler ona göre kamusal alanda özne-kimliklerini ön plana çıkarabildikleri ölçüde İslamın total söyleminin ortaya çıkmasını engellemiş olacaklardır. Yok eğer bireysel özne olarak kendilerini ifade edemezlerse insanlar total ideolojilerin etkisi altında yaşamaya devam edeceklerdir.

Göle, çalışmalarında gerçekte iki farklı coğrafya ve uygarlığı kıyaslamaktadır, Doğu ve Batı uygarlığı. Habitus, zayıf tarihsellik, modernlik vb. hep bu kıyaslamaya yönelik kavramlardır. Göle, kıyaslamalarında Batı karşısında Doğu toplumlarına, onların sahip olduğu o eziklik ve küçüklük duygusunu atmalarını sağlayacak güven duygusu vermeye çalıştığını belirtir. Bu yönüyle de yaşadığı, içinde büyüdüğü topluma, insanına sahip olmaya çalışan, onları hazır teoriler içinde değerlendirmeye çalışmayan subjektifliğini bilimsel objektifliğe zarar vermeyecek şekilde ancak konusunu seçme noktasında kullanmaya çalışan ve bunun dışında duygularını ve ideolojilerini araştırma süresince çalıştığı kişi ve konulara araştırma sonucunu

* Arş. Gör. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü.

etkileyecek tarzda yansıtmamaya çalışan özenli ve önemli bir sosyolog olarak tarih sahnesine çıkar.

142

Göle, genç cumhuriyetin modernleşme serüvenini sivil toplumu gözeterek irdelemektedir. Otoriter bir eğilimi bünyesinde taşıyan cumhuriyet elitleri modernliği yorumlarken Batı medeniyetinin üstünlüğüne onay vererek işe koyulmuşlardır. Laik, seküler niteliğe sahip Batılı konumuna gelebilmek için engel olarak görülen her ne varsa sert bir tavırla üzerine gidilmiş ve Batıdan başka alternatifin olmadığı bir anlayışa sahip olunmuştur. Oysa 1980'lerden sonra ortaya çıkan İslamcılar modernliğe doğrudan tavır almamışlardır. Ayrıca onlar cumhuriyet elitlerine göre daha yerli bir modernliğin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Göle İslamcılar da modernliğin bir ürünü olarak görmektedir. Ve İslamcılar Türk modernliğinin melez desenlerinin biraz daha netlik kazanması için tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır.

1. AKTÖR SOSYOLOJİSİ

Göle, yaptığı çalışmaların hepsinde toplumsal öznelerin değişim sürecinde oynadıkları rol üzerinde durmuştur. Mühendisler ve İdeoloji'de sol mühendislerin Türkiye'nin kalkınması için izlenecek yollara dair alternatif kalkınma modeline yönelik görüşleri ve başlı başına sol mühendislerin toplumsal dönüşümdeki yeri. Modern Mahrem'de türbanlı üniversite öğrencilerinin Türk modernleşme ideolojisi ve erkek egemen İslamcı ideoloji karşısında gösterdikleri muhalefeti ve bu çerçevede değişen Türk toplumsal yapısıyla birlikte Türk modernliğinin gelişim seyrini analiz etmektedir.

Göle, yaptığı çalışmalarda Fransız sosyolog Alain Touraine'i takip ederek benzer yöntemleri ve benzer kavramsal çerçeveyi kullanmıştır. Aktör sosyolojisi⁽¹⁾ kavramı da bu benzerliklerden biridir. Touraine, bireysel öznenin önemsiz addedildiği sosyolojik yaklaşımları (yapısalcılık ve post yapısalcılık bunların en önde gelenleridir) eleştirerek, ancak birey dışındaki grup ve kolektif toplulukları da göz önünde bulundurarak sosyolojik anlayışını ortaya koyar.

"Touraine'in asıl amacı, kendi sözleriyle, "toplum sosyolojisinin yerine aktörler sosyolojisini koymak" ve buna bağlı olarak sosyolojide gördüğü, nesnel ve öznel yaklaşımlar, ya da sistem ve eylem yaklaşımları şeklindeki yanlış bölünmeyi ortadan kaldırmaktır. Eylemcilik toplumsal aktörü, yapısal ve tarihsel fenomenlerle ilgili kuramlar dahil olmak üzere, kuramsal ilgi merkezi haline getirecektir. Aktörler sadece toplumsal sistemlerin bileşenleri değil aynı zamanda bu sistemin asıl failleridir. (Gordon, 2000:228).

Göle yaptığı çalışmalarda toplumsal değişimde çok önemli görevler yüklediği toplumsal öznelerin bu değişim sürecindeki rollerinin neliği ve nasıllığı üzerinde

(1) Aktör sosyolojisi, Gordon'un Sosyoloji Sözlüğünde "eylemcilik (actionalism)" olarak geçmektedir. Göle ise aktör sosyolojisi yerine eylem sosyolojisi kavramını kullanmıştır.

durmuştur. Bilinçli özneyi merkez alarak tarihsel-toplumsal değişimi açıkladığı için bu yaklaşımı kullanmıştır. Aktör sosyolojisi değişimde çok önemli rol oynayan tarihsel özne üzerinde durarak toplumsal değişimin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışmaktadır.

Eylem-aktör sosyolojisi tarihsel özne üzerinde durmakta ve insanların tarihsel bir özne olduğu bilincine sahip olduğu fikri üzerine kuruludur. "Bu yaklaşımda sorunlar sistem ya da toplum düzeyinde değil toplumsal aktörlerin bilinci, ideolojileri ve toplumsal hareketlerin içinde aranır." (Göle, 1998:22). Böylece Göle her şeyi sisteme yükleme kolaylığından kaçarak işi yokuşa sürmüş ve bireysel-tarihsel aktörlerin bilinci ve ideolojileri üzerinde çalışmıştır.

1960 ve 70'lerdeki solcu mühendislerin toplumsal değişim üzerinde oynadıkları role ve 1980 sonrasında (ona göre İslamcı) mühendislerin yine toplumsal değişim üzerindeki seçkin konumlarını ele almıştır. Modern Mahrem adlı çalışmasında 1980'lerden sonra ortaya çıkan üniveristeli türbanlı kızların sağ-dindar-muhafazakar kesimle olan farklılığını, modernleşme ideolojisi karşısında nasıl bir yeni söylem geliştirdiğini ortaya sermeye çalışmıştır. Bu çalışmada da değişimi örgütleyen tarihsel özneyi (üniversitede okuyan türbanlı kız öğrenci-ler) ortaya çıkararak, sağdaki ideolojik değişimin ne şekilde ve hangi yönde olduğunu ortaya sermeye çalışmıştır.

Aktör-eylem sosyolojisi, toplumsal hareketleri sistem dışı sapmalar olarak değil, toplumun kendini yeniden üretmesine katkı olarak görmüştür. Bu bağlamda Göle, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri adlı atölye çalışmasıyla yeni İslamcı hareketler üzerinde durmuştur.

2. SOSYOLOJİK MÜDAHALE

Göle yaptığı çalışmalarda, bilgi toplamak için o zamana kadar kullanılanlardan oldukça farklı bir yöntem kullanmıştır. Bu yöntem hocası Touraine tarafından geliştirilen sosyolojik müdahale⁽²⁾ (sociological intervention) yöntemidir. Bu yöntemde sosyolog, sosyal hareketin niteliğini yansıtacak bir araştırma grubu ve bu grubun kendi düşüncelerini yansıtabilmesini sağlayacak bir ortam oluşturur. Katılımcı gözleme benzemekle birlikte onu aşmaktadır. Touraine ve arkadaşları bu yöntemle 1968'deki öğrenci olaylarını analiz etmişlerdir.

Mühendisler ve İdeoloji adlı çalışma için sosyolojik müdahale yöntemine uygun küçük bir mühendis grubu oluşturulmuş ve çalışma deneysel bir şekilde yürütülmüştür.

Bu yöntemde sosyologun görevi, aktörlerin sunulan hipotezler ışığında kendi kendilerinin analizini yapabilmelerini sağlamaktır. Sosyolog "eğitici" ya da

(2) Göle "Müdahaleci" sosyolojik yöntem yerine Türkçe aktif katılımcı yöntem (gözlem değil) kavramının daha açıklayıcı olduğunu çünkü müdahale sözcüğünün çok fazla yönlendirmeye çağrışım yaptığını belirtir. (Göle, 1998b:120).

"gözlemci" olmaktan uzaklaşıp, "müdahaleci" olmalıdır. Grup gelişi güzel bir tartışma gurubu değil, sosyologun müdahalesinin ışığında, aktörlerin tarihsel rollerini ve eylemlerini sorgulayabildikleri bir analiz grubudur... anket yöntemlerinde olduğu gibi toplumsal bir "profil" çizmez, değişimin yönlendirilmesinde aktörlerin rolü ve değişen toplumsal dinamikler üzerine bilgi verir" (Göle, 1998b:25)

Bu yöntem diğer bilgi toplama yollarının dışlanması anlamına gelmemektedir. Gözlem, derinlemesine röportajlar, literatür taraması vb. araştırmanın amacına uygun olarak kullanılmıştır. Ancak toplumsal ilişkilerin niteliği, iktidar örüntüleri bunlarla ortaya çıkmamaktadır. Bu yöntemle anket sonuçlarından yola çıkılarak yapılacak detaylı bir tasvirin ötesine geçilmiş olduğu düşünülmekte, ele alınan hareketin toplumsal dinamikleri, iktidar ilişkileri ortaya çıkarılmak istenmektedir. Bu amaç doğrultusunda İslamcı kadın hareketinin anlam sistemi çözülmeye çalışılmış, bu çözümleme yapılırken bilinen yöntemlerin eksiklikleri gösterilmiş ve neden bu yöntemin kullanıldığı da böylece daha bir anlam kazanmıştır.

Kantitatif bir anket, sosyolojik profili çizebilir; örneğin kadınların kaçta kaç kendi isteğiyle örtünmekte, anne-baba, eğitim, gelir düzeyleri nedir vb. gibi sorulara sayısal cevaplar verebilir. Ancak hareketin siyasi ya da toplumsal anlamına ışık tutamaz... Katılcı sosyolojik yöntem ise "saha" çalışmasını, bilgi "toplamanın", anket "uygulamanın" ötesinde toplumsal aktörler ile sosyolog arasında devamlılığı olan ve derinlemesine sağlanan bir etkileşimden elde etmeyi amaçlamıştır. Bu, toplumsal pratik ile toplumsal analizin, araştırma ile teorinin karşılaştığı bir yöntemdir. Amaçlanan ampirik bilgilerin tercihi yapılmış teorik modellere oturtulması değil, toplumsal pratiğin analitik bir mesafe ile yorumlanabilmesi, kavramsallaştırılabilmesi, teorize edilmesidir. (Göle, 1998b:120)

Görüldüğü üzere kullanılan yöntem diğerlerinden daha avantajlı konumdadır. Bu avantajlar nelerdir? Alıntı analiz edilirse şöyle bir tablo ortaya çıkar;

- Aktör ve sosyolog arasında devamlı-derin bir etkileşim vardır, bu sayede bilgi toplamanın ve anket uygulamanın ötesine geçilmiş olur.

- Toplumsal pratik ve toplumsal analiz -araştırma ile teori karşılaşır

- Ampirik bilgiler daha önceden hazırlanan teorik modellere oturtulmaya çalışılmaz; toplumsal pratik analitik bir mesafe ile yorumlanır, teorize edilir.

Böylece basit gibi görünen mikro bir toplumsal olay-hareketten yola çıkılarak (türban) makro konulara (Batı medeniyeti ve İslam, modernlik ve din, Batıcı seçkinler ve şeriat hareketi) yeni bir perspektiften açılım sağlanmış olur.

Bu yöntemde oluşturulan grup içinde sosyolog da tartışmacılardan biridir. Sosyologun objektiflik, dışardanlık gibi sorunları yoktur, dikkat edilmesi gereken mesafeli analizdir. "Grup kurarak, insanlarla konuşarak, insanların hareketlerini

incelerken, hatta hareketlerin insanlar üzerindeki etkisinin analizini yaparken kimseden gizli sonuçlara varmıyoruz. Her araştırmanın sonuçlarını araştırmayı beraber yürüttüğüm insanlarla paylaşıyorum. Onlarla aramızda böyle bir enteraksiyon oluyor. O hareketin anlamını çözebilmek ve dekode edebilmek için bu alışverişin çok önemli olduğunu düşünüyorum." (Göle, 1999:53).

Touraine'in Fransa'da işçiler, feministler ve 1968'de öğrenciler üzerinde uyguladığı bir yöntem olan sosyolojik müdahale yöntemi Türkiye'de Göle tarafından kullanılmış ve -şimdilik- iki çok önemli çalışma ortaya çıkmıştır. Bu yöntemin sosyal bilimlerdeki işlevselliğini uygulamaların çoğalması ve sonuçlarının geçerliği gösterecektir. Ancak pozitivist paradigma çerçevesinde hatta neredeyse bütün bir bilim adamı topluluğu tarafından, 'bilimsel bilginin temel özelliğinin objektif olması gerektiği' görüşü düşünüldüğünde, Göle'nin görüşleri tartışmalı kalmaktadır. Ancak Göle bu sorunu, sosyolog var olan subjektif değerleri tarafsız(objektif) bir biçimde açıkladığında objektiflik sorununun hallolduğunu düşünerek çözmüş görünmektedir

3. MÜHENDİSLER VEİDEOLOJİ

Veblen'ci sosyal mühendislik (social engineering) kavramı, mühendisi, işletme çerçevesinde hayata geçirdiği rasyonelleşmeyi bütün topluma yaymakla görevlendirir. Bu çerçevede mühendisler, rasyonel kararlarla toplumu yönlendirmeye çalışan yenilikçiler olarak ortaya çıkarılmış olur. Yani modernleşmedeki önemli bir katalizördür mühendisler. 1960'lı yıllara kadar mühendislerin meslek alanları dışında etkinlik gösterdiği görülmez. 1960'larda mühendislerin mücadelesi sadece meslekleri içinde kalmaz, sol hareket içinde yer almaya başlarlar. Göle'ye göre 1980'lerden sonra ise mühendisler Sağ-İslamcı partiler içinde yer alırlar.

Mühendisler neden sol ya da İslami diğer hareketlere katılmaktadırlar? Bu sorunun yanıtını Veblen'ci sosyal mühendislik düşüncesinde aramak gerekir. "Mühendislerin amacı toplumsal gelişmeyi tasarlama arzusudur" (Göle, 1998a:12). Özellikle Türkiye gibi değişimin yukardan aşağıya devletçi seçkinler eliyle yapıldığı bir ülkede mühendislerin ne ölçüde önemli olduğu hemen anlaşılacaktır. Mühendisler Türkiye'de özellikle "Özal'la birlikte siyasete daha özgün biçimde damgalarını vurmaya başladılar" (Göle, 1998a:14). Artık dava adamının yerini teknik adam alıp, icraat, iş bitiricilik vb. kavramlar ön plana çıkmaya başlayacaktır.

Göle, 1960'lı yıllarda sol-Marxist hareket içinde yer alan mühendis hareketini "perde arkasındaki yönetici seçkinlerin tarihsel hareketi, toplumda yükselmekte olan bir tabakanın teknisyen-teknikçi seçkinlerinin toplumsal hareketi olarak" nitelendirmektedir (Göle, 1998a:120). Araştırmanın ikinci hipotezi olarak sunulan görüş ise şudur "Mühendislerin ideolojileri ile tarihsel rolleri arasında bir kopukluk

vardır ve bundan da mühendislerin mücadelesinin anlamının onların sol bilinçlerini aştığı sonucu çıkar" (Göle,1998a:120). Buna bağlı olarak geliştirilen alt hipotez ise şimdiki zaman'ın yokluğudur.⁽³⁾

146

Yürütülen çalışma sonunda "nüve halinde de olsa mühendislerin yeni bir modernleşme gücünü, Türkiye modernleşmesinin yeni "rasyonel" taşıyıcısını temsil ettikleri" sonucuna ulaşılmıştır (Göle, 1998a:179). Neden mühendisler rasyonel taşıyıcıdırlar? Çünkü onlar sosyal mühendislik düşüncesiyle hareket ederler, yani toplumsal sorunları teknik verilere indirgeyerek çözmeye ve denetlemeye çalışmışlardır. Göle, mühendislerin alternatif gelişme modelini ortaya çıkararak bu düşüncesini destekler. Göle'ye göre mühendislerin alternatif gelişme modeli şu şekildedir (Göle, 1998a:27):

"Alternatif gelişme modelini bilgilerin ve tekniklerin akılcı kullanımından hareketle bir örgütlenme ve enformasyon ağı üzerinde temellendirirler. Böyle bir hedef için, sanayi üretimine yönelik girişimci sınıfı, üretkenlik adına konuşan işçi sınıfını ve teknokratik yöneticileri müttefikleri olarak belirlerler.. aciz, kemikleşmiş bürokratik devlet yönetimine ve spekülasyon rantiyeli kapitalizmine ise karşı çıkarlar"

Böylece Göle mühendisleri modernleşmenin yeni rasyonel taşıyıcıları olarak sunar, 1980'lerden sonra ise Özal'la birlikte mühendislerin daha işbiririci bir şekilde Türk siyasal yaşamına yön veren yenilikçi seçkinler grubunu oluşturduğunu ve artık bu yenilikçi grubun yalnızca sol hareket ile sınırlı kalmadığını İslamcılarının arasında da yer aldıklarını hatta İslamcı bir parti olan Refah Partisi'nin kurucusunun (Necmettin Erbakan) mühendis olduğunu belirtir.

4. HABİTUS

Habitus kavramı Göle'nin sosyolojik görüşünde önemli rol oynayan bir başka kavramdır. Kavramın kökü Fransız sosyolog Bourdieu'ye gider. Ona göre habitus, "her insanın yaşam deneyimleri sonucu etrafa taşıdığı kültürel ve kişisel deneyimlerin (konuşma biçimleri, görgü kuralları, giyim tarzı, sofrada adabı, beden duruşu vs.) oluşturduğu sağlam, birikim ürünü bütünlük anlamına gelir" (Rosenau, 1998:107). Habitus kavramı, yaşam deneyimleri sonucu ortaya çıkan düşünce, davranış ve beğeni kalıpları için kullanılır.

Göle, Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de bütün habitus'un (düşünce, davranış, beğeni kalıpları ki bunlar arasında yeme içme adabından, toplumsallaşma biçiminden moda ve dile kadar bir çok şey girer) zorunlu olarak değişiminin gündeme alındığını, böylece Batı medeniyetinin yani eşsiz, güçlü, ulaşılması

(3) Şimdiki zaman yokluğu sol ve İslamcı hareketlerin temel anlayışlarıdır. Şimdiki zamanın yokluğuyla anlatılmak istenen, varolan tüm sorunların çözümünün devrim sonrasına ertelenmesi, yapılacak bir devrimle veya ulaşılacak bir altın çağla birlikte tüm sorunların ortadan kalkacağı düşünülmesidir. Varolan sorunlar Kapitalist veya gayri İslami bir düzen içinde ortaya çıkan sorunlardır. Sistem değiştiğinde bu tür sorunlar ortadan kalkacağı için sorunlarla uğraşmak yerine onları devrim sonrasına tehir etme yoluna gidilir.

gereken medeniyetin yaşam tarzları ve kültürel kodlarının yani habitusun, cumhuriyetçi seçkin kadrolarca genç cumhuriyete taşındığını söyler. Böylece Batı medeniyetinin, modernliğinin üstünlüğü, eşsizliği onaylanmış olmaktadır. Göle 1980'lerden sonra Müslümanlıktan İslamcılığa geçişle⁽⁴⁾ birlikte sağ muhafazakar kitlenin kendi habitusunu ortaya çıkarmaya başladığını belirtir. Kadınların örtünmesi, erkeklerin sakal bırakması, selam, yemek yeme vb. İslamcı karşı seçkinlerin habitusunu ifade eder. İşte bu andan itibaren Cumhuriyetçi seçkinler ve İslamcılar arasında iktidar kavgası ortaya çıkar. Her iki tarafın habitusları yani kültürel kodlar ve hayat tarzları arasında vuku bulan bir çatışma yaşanır. İki seçkinler kitlesi arasında verilen mücadelenin şiddeti değiştirilebilir bir niteliği olan habitustaki iktidar mücadelesidir. Çünkü Bourdieu'ye göre habitus "geçmiş algılamalar ve aksiyonlar matrisi olarak kuşaktan kuşağa devredilen tecrübeleri ve bilgiyi birbirine ekleyen, bozulmayan ve yeri değiştirilebilir düzenler sistemidir" (Göle, 1998b:103).

İslamcılık Batıcı seçkinlerin savunduğu Batılı habitusa karşı bir İslami habitus yaratır, bunu yaparken hem medeniliğin Batılılaşmış olmayla denk olduğu yönündeki anlayışı sarsmış hem de doğrudan Batılı modernleşmeye karşı bir tavır geliştirme şeklinde değil daha rasyonel bir tavırla farklı medeniyetlerin varlıklarını, o medeniyetlere ait kültürel kalıp ve yaşama tarzlarını hayata geçirerek göstermişlerdir.

5. ZAYIF TARİHSELLİK

Zayıf tarihsellik Batı dışı ancak Batılılaşma, çağdaşlaşma yolunda gayret gösteren toplumları izah için kullanılan bir kavramdır. Göle az gelişmişlik kavramını ekonomiyle bağlantılı gördüğü için reddeder ve onun yerine bu kavramı kullanır. Göle kavramı şu şekilde tanımlar (1998a:27) "merkez ülkelerle çevre ülkeler arasındaki, ekonomik üretim, kültürel yaratıcılık ve bilimsel bilgi düzeyi açısından tanımlanan gelişmişliğe dair uçurumun sosyolojik karşılığıdır." Güçsüz-zayıf Doğu toplumlarının tam tersi olan Batı toplumlarıyla karşılaşmalarıyla Doğu toplumları zayıf tarihselliklerinin, az gelişmişliklerinin farkına varmışlar ve bu açığı kapatmak için Batı medeniyetinin ulaştığı düzeye ulaşmaya çalışmışlardır.⁽⁵⁾ İşte kavram bu projeye yani modernleşmeye işaret eder. Ancak "tarihselliği zayıf toplumlarda, "asrilik", çağdaşlık tutkusu, çağdaş olmak kavramının yerine, çağı (Batıyı) yakalama tutkusunu ifade etmektedir." (Göle, 1998a:74).

Zayıf tarihsellikte demokrasi arasında ve yine sivil toplumun oluşmasında ortaya çıkan sorunlar arasında bağ vardır. Göle ayrıca zayıf tarihselliğe sahip toplumların bir başka temel özelliği olarak "bu günkü zamanın yokluğu" anlayışını gösterir.

(4) Müslümanlıktan İslamcılığa geçişle ifade edilmek istenen şudur; Müslümanlık, dinsel bir kimliği ifade ederken; İslamcılık siyasal bilinci, toplumsal aksiyonu anlatır (Göle, 2000b:97)

(5) Atatürk'ün çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma yaklaşımı bu anlayışı ifade etmektedir.

Batılı toplumlarda şimdiki zaman neredeyse fetişleştirilmiş ve insanlar şimdi, şu an için yaşamaktayken, tarihselliği zayıf toplumlarda insanlar devrim sonrasına ertelenmiş bir zaman için ya da geçmişteki bir altın çağa ulaşmak, o anı yeniden yaşamak için çalışırlar.

148

Ekonomik yönden gelişmiş, kendi toplumunu anlayabilen ve dönüştürebilen bir entelektüel sınıfa sahip modern Batılı devletlerle karşılaşan Doğulu devletler modernleşme-ilerleme yolunda mesafe kat etmek için onlarla bağımlı bir ilişkiye gireceklerdir. Doğu toplumlarının zayıflığının nedeni veya Göle'nin tabiriyle zayıf tarihselliğinin nedeni modernliği kendi başına üretebilme kapasitesine sahip olmayışıdır.⁽⁶⁾ "Sonuçta bu toplumların tarihleri modernleşme ve Batılılaşma (ya da bunları reddetme) yolunda siyasal seçkinlerin iradesi tarafından belirlenen sürekli bir çaba haline gelmektedir. Diğer bir deyişle, Doğunun Batı dünyasıyla karşılaşması, iki kültür arasında karşılıklı bir alışveriş üretmek, yerine İslamcı kimliğin geri çekilmesiyle sonuçlanmaktadır." (Göle, 2000b:66). İslamcı kimliğin geri çekilmesi 1980'li yıllardan sonra sona ermiş ve İslamcı cephe tam anlamıyla bir karşı atağa geçmiş ve Batı modernliği dışında ve bazen karşısında bir model çizmeye başlamıştır. İşte Modern Mahrem, modernleşmeci ve Batılılaşmacı bir tutum karşısında izlenen-geliştirilen paradigmayı ortaya serip analiz etmeyi amaçlamaktadır. Zayıf tarihsellikten kurtulmanın yolu toplumun kendi pratiğini sosyal bilim, roman, tarih vs. ile okuyup kendi toplumsal pratiğini anlamasıdır. Eğer toplum kendi tarihini, sosyolojisini, diğer toplumlara bakışını oturtabilirse zayıf tarihsellik son bulur inancı vardır. Göle, zayıf tarihsellikten kurtulmayı bir toplumun maddi refah düzeyini yükseltmesinde veya teknolojik ilerlemesinde görmez bunlar olmalı ve tüm bunların yanında o toplum kendini edebiyatıyla, sanatıyla, sosyal bilimleriyle yeniden üretmelidir.

6. MODERNLEŞME, ÇAĞDAŞLAŞMA VE MODERNLİKLER⁽⁷⁾

Türkiye, Batı hedefli bir bakış açısına Osmanlı İmparatorluğu döneminde sahip oldu, askeri açıdan yenilgilerin telafisi ancak Batı tarzının yakalanmasıyla giderilir sanıldı ancak düşünüldüğü gibi olmadı. Batı dünyasının yaşadığı Rönesans, reform, Aydınlanma Çağı, Liberal ekonomik politikalar, Sanayi devrimi gibi düşünsel, teknolojik ve ekonomik süreçleri yaşayamayan Osmanlı İmparatorluğu ve genç

(6) Göle bu durumu Daryus Shayegan'ın deyimiyile "kültürel şizofreni" olarak gösterir. Shayegan'a göre, Batı periferisindeki toplumlar "değişim karnavalına" katılamama (Doğu toplumlarının özü olan değişimeme-durgunluğu yaşama), onları tarih ve bilginin dışında bıraktığı için "kültürel şizofreni"ye kapılmışlardır(zik. Göle,2000b:117). Ancak burada Doğu'nun Batı'lı bir paradigmayla, Batılı kavramlarla okunduğu düşünülebilir. Bu durum oryantalist bakış açısının tipik ifadesidir, oryantalist sosyolojinin temel sayılıtsı durgun Doğu ve dinamik, güçlü, değişen Batı'nın Batılı kavram ve formlarla yorumlanması ve Batı üstünlüğünün pekiştirilmesidir. (Oryantalist sosyolojinin Doğu toplumlarına bakışı için bak. "Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam" (1991), Bryan S. Turner, Çev. A. Demirhan, İstanbul, Pınar.

(7) Batı dışı toplumların değişim seyrinin kuramsal açıklamalarının daha iyi anlaşılabilmesi için Göle şu modernlik kavramlarına işaret eder (Göle, 2000b: 164); Çoğul modernlikler:tekcı ve kültür-dışı modernlik anlatımlarının aşılmasını sağlar. Yerel modernlik: mekan,zaman ve kültür bağımlı modernliğin daha bir içerden okunmasını sağlar. Alternatif modernlik:varolan modernlik modelini aşabilecek, yeni bir modernlik tanımı ve oluşumu olup olamayacağını sorgular. Batı-dışı modernlik:modernliğin çoğul, yerel, alternatif anlatımları üzerine temellenir.

Türkiye Cumhuriyeti Batılı devletler gibi ekonomik yönden gelişmiş, askeri yönden güçlü bir donanıma sahip, kültürel ve entelektüel yönden kendini her an yenileyen ve üreten zenginliğe ulaşamamıştır. Batılı devletlere erişme onlar gibi olma çabaları da daima ilerlemeci projeler olarak sunulmuş ve diretilmiştir.

Askeri bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla desteklendiği takdirde devamlılık arz edeceğini bilen Atatürk sanayileşmeye çok fazla önem vermiş, kalkınmada çok önemli bir unsur olan bireysel girişimin yerleşmesi amacıyla Türk girişimcileri daima desteklemiştir. Ancak modernleşmenin kültürel boyutu zayıf kalmıştır. Belki de Ziya Gökalp gibi Türk tarihinin en gözde ve orijinal sosyologunun zamansız ölümü, Prens Sabahattin gibi aynı derecede önemli bir başka sosyologun yurt dışına çıkmak zorunda kalması Türk düşünce hayatının çok büyük iki kaybı olarak görülmelidir. Çünkü modernleşme Göle'nin dediği gibi yalnızca transistör-lazerle olmamaktadır için içine roman, sosyoloji de girmektedir. Bu sosyologların yapacakları çalışmalar genç cumhuriyet için oldukça büyük öneme sahip olacaktı. Zira Batıyı, Batılı düşünceyi bilen bilim adamları oldukları için görüşleri daha bir ışık tutucu olacaktı.

Genç Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bu günkü zaman dilimi içinde, eş zamanlı demek olan çağdaşlaşma, geleceğe, ilerlemeye yönelik bir proje olarak sunulur. Bu gün sıkça kullanılan modernleşme kavramı ise Göle'ye göre 1980'lerden sonra entelektüeller tarafından kullanılan bir kavramdır. Üstelik Türkiye'de modernlik parça parça üretildiği için henüz desen ortaya çıkmamıştır. Ressam Ömer Uluç' un "Bilinç desenin netliğidir" sözünün topluma yansımaları "bilinç inceldikçe, bilgi içselleştikçe desen yalınlaşacak, netleşecek" (Göle, 2000b: 8) yorumudur. Türk modernleşmesi eyleme öykünme üzerine kurulu olduğu için desen netleşmemektedir. Çünkü modernliğin netleşmesi için sanat ve bilimin devreye girmesi gerekmektedir. "Esasında analist olması gereken entelektüel ve sanatçılar Türkiye'de eylemciliğe, yani toplumu dönüştürmeye, eğitmeye, kurtarmaya vs. yönelerek kolektif bir kimliği sahiplenmişler ve "aydın" ve "ideolog" konumuna gelmişlerdir" (Göle, 2000b:8). Göle entelektüel ve sanatçıları eylemci ideolojik tavrından analizci bir tavra doğru çağırılmaktadır. Ona göre analizci bir sanatçı ve sosyal bilimci sayesinde modernleşmeye ulaşılabilir. Çünkü "bir toplum kendini sanat aracılığıyla ifade edebildiği ve sosyal bilimler aracılığıyla anlayabildiği ölçüde moderndir" (Göle, 2000b:46). Göle modernliğin sosyal boyutunun da çok önemli olduğunu modernliği yalnızca teknolojik gelişme ile sınırlamanın hatalı olacağını belirtir. Sanat ve sosyal bilimler siyasal modernleşmeye, siyasal bilince sahip modern bireylerin ortaya çıkmasına yol açar inanç ve ideolojiler ise totaliter eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açar. "Batı kültürel modeli, sanat ve sosyal bilimler aracılığıyla bireyi ve toplumu inanç ve ideolojilerden öteye götürerek, yapıtları üzerinden dönüşerek, eleştiri yoluyla kendi kendine mesafe almasını sağlar. Bireye ve topluma inançlar düzeyinde yaklaşmak ise, tekçi ideolojiler gibi totaliter bir eğilimi barındırır" (Göle, 2000b:47).

"Çoğul Modernlikler" kavramı üzerinde duran Göle, farklılıklar ve çoğulculuğun vurgulandığı son zamanlarda sosyal bilimlerde metod çoğulculuğundan (pozitivizme karşı yorumsamacılık vb), konu çeşitliliğine(kadın, cinsellik gibi dışlanmış,alt durumda olanlara) kadar bazı yeniliklerin ortaya çıktığını belirtir.

150 "Kısacası sosyal bilimler "öteki"lere, Batı-dışına, Doğuya, kadına açıldıkça, tarih-toplum yazımını farklılık ve çoğulculuk ilkesi ışığında yeniden düşünmektedir" (Göle, 2000b:162). Çoğul modernlikler kavramı ile de Batı kendi dışındaki öteki toplumların varlığını kabul etme durumunda kalmaktadır. Bu kavram modernleşme ve modernlik'in farklılığı üzerine kuruludur. Modernlik evrenselliği içerir; modernleşme ise farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergahın adıdır. Ancak çoğul modernlik anlayışına göre modernliğin tek bir yolu yoktur, modernlik çok yolludur. Batıda farklı farklı modernleşme yolları vardır. Dolayısıyla modernliğin evrenselliği sona ermektedir.

"Modernlik artık sadece Batılı (Avrupa ve Amerika anlamında) toplumların tekelinde değildir. (Nitekim hangi Batı sorusunun cevabı bu nedenle karmaşıklaşmaktadır.) ancak modernite Batılı olmayan toplumların toplumsal, siyasal ve bireysel pratiklerinin dışında değil demek, bu toplumların modern oldukları tezini ileri sürmemize de yetecek zemin hazırlamaz ama moderniteyi eş zamanlı bir biçimde yaşadıkları tezi, bu toplumları okuma alışkanlıklarımızı değiştirecek, sosyal bilimlere yeni bir alfabe kazandırabilecektir."(Göle, 2000b:168).

Böylece Göle Batı dışı toplumların modernleşmede rahat nefes almalarını sağlamış ve onları da tarafsız bir sosyal bilimsel araştırmanın nesnesi haline getirmiş olmaktadır.

7. YENİ SOSYAL HAREKETLER VE İSLAMCILIK

Yeni sosyal hareketler, klasik sosyolojik anlayış tarafından açıklanamayacak içerikler taşımaktadır. Batılı ülkelerde 2. Dünya Savaşı takiben ortaya çıkan siyah hakları, 1960-70'lerdeki feminizm, öğrenci, gençlik, ırk, çevre, eşcinsel, barış vb. hareketler klasik sosyolojinin açıklama çerçevesi dışına çıkarak, siyasal değil, daha çok kültürel bir söylemle ortaya çıkmışlardır. "Klasik sosyolojiye göre sosyal hareketler yapısal gerginliğe, ekonomik krize ve modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkan olgulardır. Modernleşme, bütünleşme ve gelişme süreci tamamlandığında, hareketler toplumsal hayatta artık yeri olmayacak geçici çabalar bütünüdür. Hareketlerin aktörleri de sisteme entegre olamamış, marjinal ve irrasyonel tiplerdir." (Çayır, 1999:7). Ancak yeni sosyal hareketlerde karşılaşılan kişilerin statü-nitelikleri ve talepleri bu anlayış çerçevesinde açıklanamamaktadır. Bu çerçevede yeni perspektif Touraine, Offe, Melucci vb. tarafından sağlanır, "Touraine sosyolojinin ortaya çıkışı ve sonrasında gelişen, aktörü pasif özneye, sosyal hareketleri ise düzeni bozucu olgulara indirgeyen klasik yaklaşımları eleştirmekte, sosyal hareketler

tarafından yeniden üretilen bir toplumsal model ve aktörün merkeze alındığı bir sosyolojik perspektif geliştirmektedir" (Çayır, 1999:9). Yeni sosyal hareketler sivil toplum içinde tabandan gelişen oluşumlar olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni sosyal hareketlerin sosyolojide işgal ettiği konumu anlayabilmek için onun klasik sosyolojik anlayışı temsil eden sosyal hareketlerden farklılıklarını göstermek gerekir. Bu farklılıklar özetle aşağıdaki gibi kendisini gösterir (Ayrıntı için bak. Çayır,1999);

Eski Sosyal hareketler

- Ekonomik çıkarlar için mücadele verilir
- Temsilcisi homojen- bir sosyal sınıftır (İşçi sınıfı ve orta sınıf gibi)
- Amaç siyasal gücü devrim vb şekilde ele geçirmektir.
- Ekonomik krize ve sosyal çöküşe tepkidir
- Aktör irrasyonel, anomik ve sapkın görülür
- Ekonomik çıkar ve iktidar paylaşımı noktasında hedef devlettir.

Yeni Sosyal Hareketler

- Ekonomik hayatın dışına özellikle kültürel alana vurgu yapılır
- Temsilciler farklı sosyal sınıflardandır (Temsilciler yüksek eğitilmiş ve gençlerdir)
- Amaç sivil ilişkileri dönüştürmedir (Devrim yerine özerklik, kimlik, farklılık işlenir)
- Tepkisel değildir. Kimlik, katılım, kendini gerçekleştirme gibi kültürel unsurlar ön planda tutulur
- Toplumsal uyum sorunu olmayan, eğitilmiş, somut bir hedef için rasyonel hareket eden bireylerdir
- Hedef devlet değil, bir başka toplumsal muhaliftir ancak geri planda ekonomik ve kültürel hedeflere sahiptir

Alexander'a göre (1998:5-6), son on yılda devrimci sosyal ve kültürel olaylar sivil toplumla entelektüeller arasındaki bağı yeniden canlandırdı. Ekonomik olarak egemen ekonomilerin verimliliğinin düşmesi, moral ve politik olarak devlet komünizmi ve bürokratik otoriter rejimlerin çökmesiyle büyük devlet teorileri prestijini kaybetti. Sosyal bilimlerin şimdi daha ilgili olduğu, kültürel-sembolik süreçler ve kamusal yaşamın kurumlarıdır. Ayrıca sosyal bilimlerin konuları da bir değişim süreci yaşamıştır. Konular artık sınıf, statü, ırk, parti, din ve mezhep yerine kimlik(identity), cinsellik(sexuality) ve toplumsal cinsiyettir (gender). Sosyal bilimlerin bu yeni kavramları en çok yeni toplumsal hareketlerde kendisini gösterir.

Her ne kadar Batılı gözüyle yeni sosyal hareketler yalnızca Batı toplumuna özgü oluşumlar olarak sunuluyorsa da Göle İslamcılığı "çağdaş bir sosyal hareket" olarak görür (Göle, 2000b:22). Yeni İslamcı aktörler daha çok İran devriminin İslam ülkelerinde yansısıyla ortaya çıkan İslamın siyasal yönünü (siyasal İslamı) vurgulamaktan çok kültürel İslam üzerinde durmaktadırlar. İslamcılık artık eski terörle karışık siyasi imajının dışına çıkmakta ve kamusal mekanlarda görünürlük

kazanan bir kültürel nitelik taşımaktadır. Aynı zamanda bu kültürel nitelik, modernliğin cemaat hayatı üzerindeki olumsuz etkileriyle yani cemaat bağlarını zayıflatması ile Müslüman özneleri daha çok bireysel faaliyetlere yöneltmiş ve öznellikleri üzerine yoğunlaştırmıştır. "İslamcı aktörler modern kent mekanları, küresel iletişim ağları, kamusal tartışmalar, tüketim kalıpları ve piyasa kurallarıyla karşılaştıkça bir bireyleşme, etkileşim ve alışveriş sürecine girdiler... İslamcılık iktidara gelip gelmemekten ve siyasal stratejilerden bağımsız bir şekilde, İslami tanımları dönüştürmekte, yeni aktörler yaratmakta, yeni kamusal mekanlar oluşturmakta, benlik ve modernliğin geçerli kültürel programlarını sorgulamaktadır" (Göle, 2000b:34). İslamcılık yeni aktörler yaratmaktadır, bu yeni aktörler şehre yeni gelmiş eğitilmiş meslek sahibi insanlardır. Modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan sosyal mobilitenin ürünüdürler. Bu yeni aktörler şehre geldikten sonra lise ya da üniversitede çağdaş İslamcı ideolojinin temellerini kuran yazarların (Pakistanlı Mevduci, Mısırlı Seyyid Kutup, İranlı Ali Şeriatî ve Türkiye'de Ali Bulaç ve İsmet Özel) eserleriyle tanışır. Bu yeni kuşak İslamcı düşünürler eskilerden farklıdır. Çünkü onlar Batı modernliğini eleştirerek ve savunma psikolojisi içine girmeden - ki bu özgüvenin ifadesidir- İslamın özgünlüğünü ve üstünlüğünü ifade etmeye çalışmışlardır. Göle bu durumu siyasal İslamcılığın hararetli döneminin bittiği anlamında "İslamcılık sonrası" (Göle, 2000b:137) olarak tanımlamaktadır.

Yeni İslamcı düşünürler gibi yeni aktörler de toplumsal ekonomik ve kültürel yönden öncekilerden farklıdır. Yeni aktörler kent kültürünü yakalayan ve eğitilmiş, yabancı dil konuşabilen kimselerdir. "Üniversiteye devam edip meslek sahibi olmak isteyen kentli Müslüman türbanlı kızlarla, örf ve adetlerini bırakmak istemeyen çarşafli kadınları aynı kefeye koymak sosyoloji açısından mümkün değildir" (Göle, 2000b:44). İslamcılık yeni kamusal mekanlar yaratmakta ve kamusal alanda yer edinmek için mücadele etmekte ve bunda başarılı da olmaktadır. Göle'ye göre (2000b:107), 1980'li yıllar başörtülü kız öğrencilerin üniversitede görünmeye başladığı, İslamcı gazete dergi ve kitapların Türkiye'deki entelektüel tartışmaları solcu entelektüellerin hakimiyetinden kendilerine döndürmeye başladıkları yıllardır. İslamcılık bu yıllarda kenardan merkeze kaymış ve cumhuriyetçi seçkinler gibi aynı kültürel sermayeye⁽⁸⁾ ulaşmaya, aynı üniversite sınıflarını paylaşmaya, parlamento sıralarını işgal etmeye ve televizyonlardaki tartışma programlarında yer almaya başlamışlardır.⁽⁹⁾ "İslami hareketlerin taşıdığı sosyolojik anlamı çok kısaca ifade etmek istersek, diyebiliriz ki İslami hareketler, medeni insan eşittir alafrangalık denklemine sorgulamakta ve modern mekanlara Müslümanlığın damgasını vurmaya,

(8) Kültürel sermaye kavramını Bourdieu'den almıştır. Bourdieu'ye göre sahibine güç hakimiyet ve kar getiren dört farklı sermaye türü vardır. Bunlar; 1- ekonomik sermaye, paraya dönüştürülebilir, 2- kültürel sermaye, eğitim kurumlarını, onların sağladığı faydayı, 3- sosyal sermaye, sosyal ilişkiler ve grup üyeliğiyle elde edilir, 4- sembolik sermaye, bir prestij kaynağıdır ve meşrulaştırılmış sermayeyi temsil eder. (Göle, 2000b:97).

(9) İslamcıların bir başka ulaşmaya çalıştıkları sermaye ekonomik sermayedir. Sivil toplumun bir başka mücadele alanı olan özel girişimcilerin ve onların örgütlenmelerinin (İslamcı bir örgütlenme olarak MÜSİAD gibi) mücadelesidir ki bu alanda da taraflar ekonomik sermayeyi ele geçirmek için şiddetli bir mücadele içindedirler.

estetliğini, değerlerini yansıtmaya çalışmaktadırlar." (Göle, 2000b:131). Ancak İslami hareketin bu etkinlikleri İslam adına kamusal mekanda kısıtlamalar da getirebilmektedir. Örneğin kadın ve erkeğin kamusal mekanlarda bir arada bulunması, taşınması sorunu, sanatta kısıtlayıcılık vb. gibi. Üstelik İslam sosyal değişim söz konusu olduğunda hayatın bütün alanını içine almaya çalışan bir inanç sistemi olduğu için demokrasi ve yeni sosyal hareket olguları çerçevesinde bazı sorunları da beraberinde getirmektedir.

"Çağdaş İslamcı hareketler Aydınlanma geleneğini ve endüstriyel değerleri eleştirme bakımından Batının "yeni sosyal hareketlerini" andırmaktadırlar. Ne var ki yeni sosyal hareketler sivil toplum odaklı hareketlerdir, devrimci değildirler ve içerden -yani modernitenin tam merkezinden- eleştiri yöneltmektedirler. İslamcılık toplumu bir bütün olarak değiştirme- hayatın bütün alanlarını, inançtan cinslerarası ilişkilere, özel ile kamusal arasındaki sınırlardan, bilimsel bilgi ve yönetim prensiplerine kadar uzanacak şekilde İslamileştirme- idealini taşır" (Göle, 2000b:136).

Bundan sonra Göle'nin İslamcı sosyal hareketleri yeni sosyal hareketler çerçevesine oturtup oturtmadığı da melez bir düşünce olarak ortada kalmaktadır. Bu noktada İslam, ütopyik düşüncenin totaliter doğasından kurtulamamış, çoğulculuğu reddeden sivil toplumcu olmayan bir durum arz etmekte,⁽¹⁰⁾ Batı modernliğine tepki gösteren İslami kimlik arayışı da İslamda içkin olan otoriterliği parlamaya hazır hale getirebilir görünmektedir (Göle, 2000b:125). Benzer bir bakış açısı başka bir Sosyolog da daha dikkati çekmektedir; Ali Yaşar Sarıbay. Sarıbay'a göre İslam, sivil toplumla uyuyor gibi görünse de son tahlilde İslamın totalci yönü sivil toplumu boğan bir nitelik gösterir ve sivil toplumu ortadan kaldırmaya çalışır.⁽¹¹⁾

İslamcı hareketin totaliter eğilimleri Müslümanların kamusal alanda görünmesiyle daha da artacak ancak paradoksal bir biçimde yeni kamusal görünürlükler, mekanlar, imkanlar bu gerilimleri ve totaliterliği azaltacaktır. Belki siyasal İslamcılık sonrası bir kültürel İslam burada çok önemli rol oynayacaktır. İslamın ana kaynaklarına ve altın çağına göndermeler yapılarak kültürel İslamın ve Müslümanların kamusal görünürlüklerinin İslamla bağdaşmadığını belirtmek kültürel İslam söz konusu olduğunda yeni bir tartışmayı başlatacaktır. Ancak kendini gerçekleştiren, eğitilmiş, meslek sahibi Müslümanların (İslamcılar değil), İslamın özünü de sulandırmadan kamusal alanda görünürlük kazanmaları, ruh sağlığı yerinde yeni Müslüman tipini ortaya çıkaracak ve çoğulculuk, sivil toplum ve demokrasi adına Türk modernliğinin desenlerinin daha da netleşmesine katkı sağlamış olacaktır.

(10) "Ütopyik düşüncenin totaliter doğasından kurtulamama, çoğulculuğu reddetme, sivil toplumcu olmama" ifadeleri tam da oryantalist sosyolojinin paradigması içinde yer bulan nitelemelerdir. Bu durumun nedeni Göle'nin İslam sözkonusu olduğunda kullandığı kaynakların çoğunun, müslüman olmayan veya Batı kültüründe yetişip sonradan müslüman olan kişilere ait olmasından kaynaklanabilir.

(11) İslamın total doğası ve sivil toplumun Müslüman toplumlarda (bir örnek olarak Türkiye'de) olasılığının irdelenmesi ile ilgili olarak bakınız, Ali Yaşar Sarıbay (1996), "Post Modernizm Sivil Toplum ve İslam."

8. MODERN MAHREM

Cumhuriyetin ilanıyla başlayan süreçle birlikte genç cumhuriyet medeniyet basamağında ilerlemek amacıyla model olarak ileri Batı devletlerini almış dolayısıyla sosyo-kültürel bir değişimi de hedeflemişti. Bu Batılılaşma sürecinin nasıl olması gerektiği kişilerin ideolojik bağlılıklarına göre şekilleniyordu. İslami uygulama ve görünümüleri medeniyet yolunda engel olarak gören radikal batıcılara göre "İslami geleneklerin sembolü olan "tesettür"den vazgeçmek, kadının özgürleştirilmesi, insanlık mertebesine erişmesi anlamına gelecekti. Kadınların "dişi"liğin mahremiyetinden sıyrılıp eğitim yoluyla toplumsal (medeni) hayata katılması,⁽¹²⁾ Batılılaşma projesinin temel fikirlerinden biriydi" (Göle, 1998b:62). Sol-Sağ-Kemalist ideolojilerin hepsinde aslında kadına bakışta ortak bir nokta vardır; hepsinde kadına temkinli bir yaklaşım vardır ve her an yoldan çıkabilecek, kimliği ve cinselliği bastırılmış bir kadınla karşılaşılır. "Kentsel mekanda olsun kamusal mekanda olsun, kadının özgürlüğünün bedeli, toplumsal düzeni tehdit olarak algılanan "dişiliğinin" hatta bireyselliğinin bastırılmasıdır" (Göle,1998b:109).

Göle'ye göre genç cumhuriyetin diğer hiçbir yeni kurulan devlette görülmeyen bir özelliği vardı, kadınlar yeni ülkenin sembolleri olarak gösteriliyordu. Kadın Batı medeniyetinin hedef alınmasıyla birlikte medeniyet değişiminin baş aktörü yapılmak isteniyordu. Ancak bu kadın cinsel kimliğinden soyutlanmış vazife, vatan uğruna çalışan insandı. Cumhuriyetle birlikte kadın kamusal alana çıkacak dolayısıyla mahrem alanı terk edecek ve toplumsal görünürlük kazanacaktı. Anadolu kadını cumhuriyet reformlarına sahip çıkarak cumhuriyet reformlarını yozlaşmaktan kurtaracak ve böylece reformlar da onu İslam dininin taassubundan kurtarmış olacaktı. Genç cumhuriyetin kadınları veya Göle'nin tabiriyle Kemalist kadınlar kamusal alanda yüksek değere sahip olmalarına rağmen cinsiyetsiz ve erkek kimliğine bürünmüş yani cinselliğini geri plana atmış kadınlar olarak görünürler. Kadınların kamusal alana çıkışları "Kemalist erkek psikolojisi"⁽¹³⁾ ile erkekler (baba-koca) tarafından desteklenmiştir. Kadınlar kamusal alana erkeğin isteği, icazeti, desteği ve denetimiyle çıkmakta, yine daha önce belirtildiği gibi kadının toplumsallaşma güzergahı, kadınların bireysel ve cinsel kimliklerini bastırmalarıyla mümkün olmaktadır (Göle, 1998b:107).

Modern Mahrem'de türbanlı genç kızlar kamusal alandaki görünürlüklerine, hak taleplerine erkeklerin destek yönündeki müdahalelerine gerektiğinde tepki göstermektedirler. Kamusal alandaki görünüm açısından bu farklılığın yanında en

(12) Göle, Halide Edip'in romanlarında Kemalist kadın kimliğini yaratmaya çalıştığını vurgulamaktadır; "(Halide Edip) yazılarında, bir yandan, Fransız kadınlarının giyimini, dilini, halini, tavrını taklit ederek milli gelenekten uzaklaşan ...kadınların eleştirisini buluruz. Diğer yandan ise yazar, eğitilmiş (iki-üç yabancı dil bilen) çalışarak ulusuna faydalı olan, toplumsallaşmış kadın imgesini kullanır. Dişiliktten sıyrılarak ulusal projeye özdeşleşen bu yeni kadınlar, Halide Edip'in gözünde "evlerinin bir süsü...Yeni Turan'ın öğretmenlik eden, ağır başlı karakterli, hastabakıcı yetişen...yaralı, çalışkan bir toplum elemanı, bir ana, bir arkadaş" olmaktadır"(Göle, 1998b:98).

(13) Kemalist erkek psikolojisi kavramı Ayşe Durakbaşı'ya aittir.

keskin farklılık türban konusunda olmaktadır. Türban takılması Kemalist kadınlar için Batı medeniyetinden uzaklaşma; İslamcı kadınlar için Batı medeniyetini reddetme ve Batılı seçkinlerin iktidarına meydan okumadır. Büyük kentlerin çok modern üniversitelerinde yani Kemalizmin en değerli mekanlarında türbanlı kızların türban lehine eylemler yapmaları "Kemalist kadın gururunu kırmakla kalmamış, aynı zamanda Tanzimat'tan bu güne elde edilen Batılılaşma kazanımlarına bir tecavüz olarak değerlendirilmiştir"(Göle,1998b:116).

Türban neden önemlidir? Sorusunun yanıtı hem kitabın başlığında hem de Batı medeniyeti karşısında veya Batıcılara meydan okumanın, onlar karşısında kendi kimliklerini kabul ettirmenin sembolü olmasında gizlidir. Göle açısından türban modernlik gibi Türkçeye tam olarak çevrilemeyen bir kavramdır⁽¹⁴⁾ ve diğer Türkçe karşılığı tam olmayan kavramla oluşturulan başlık da aslında Göle'nin bilinçli bir seçimidir. "Bu başlık, Türk tarihi boyunca İslam ve modernlik arasındaki arzulanmayan karşılaşmayı ve karşılıklı etkileşimi hatırlatır ve özellikle İslamcı kadının modernliği eleştirel bir gözle değerlendirmesini, ancak kamusal alana mahremi sürdürerek katılmasını ima etmektedir" (Göle,1998b:21). Örtünme modernizme karşı olmanın simgesi olmakla birlikte İslamiyete bağlılığı da simgelemektedir. Bu örtü ile kadın kamusal alana çıkmakta ancak dini bağlılıklarını türban sayesinde hatırlamaktadır.

İslamcı kadınların İslamcı hareketler içinde "erkeklerin tahakkümü" altında "irtica hareketlerine alet edilen", edilgen roller oynadığına ait varsayımlar, bugünkü pratikler karşısında çok anlam çözücü durmamaktadır." (Göle, 1998b:181). Müslümanların kendilerini bireysel özneler olarak keşfetmeleri kadın-erkek ilişkilerini değiştireceği gibi İslamın totaliter tabiatını sınırlayacak bir dayanak gibi de sunulmaktadır. Müslüman kadın eğitim ile bir meslek kazanarak kamusal alana bir kariyerle girmektedir. Girdiği kamusal alanda İslami yaşam biçimi ve kişisel yaşam tercihleri arasında gerilim yaşayacak ve yasakları zorlayarak mahrem sınırlarını da delectir. Böylece İslamcı kadının geleneksel Müslüman kadından ne kadar farklı olduğu bir kez daha ortaya konmuş olmaktadır.⁽¹⁵⁾ Müslüman kadın artık boyun eğen, pasifliğin simgesi değil zorlayan, direnen ve talep edendir. Bir şeyler talep etmenin kendisi zaten modernliğin simgesi olduğu için Müslüman özne olan türbanlı kadınlar kamusal alandaki rollerini pekiştirme yolunda kararlı görünmektedirler.

(14) "Mahrem sözcüğü, gizliliğe, aile hayatına, kadının sahasına, yabancıların bakışlarına yasaklanan şeye ilişkindir. Aynı zamanda bir erkeğin ailesi anlamına gelir" (Göle, 1998b:20). F. Develioğlu'nun sözlüğünden aldığı tanımlarla mahremi şu şekilde açıklar; "Mahrem demek samimi içli dışlı, herkesçe bilinmemesi icab eden, söylenmeyen gizli demektir. Ama aynı zamanda mahrem kelimesi haram yani şeriatın yasakladığı ilişkiler (nikah dışı), yabancı erkek tarafından görünmesi caiz olmayan anlamına gelmektedir" (Göle, 1998b,128).

(15) Üniversitede okuyan türbanlı kızların özelliklerini Göle şu şekilde sıralar (1998b:123);Bu kızların kız kardeşleri örtünmüyor dolayısıyla aileleri tutucu değil. Aile zoruyla başı örtme söz konusu değil çünkü aile örtünmeye karşı. Aile, okumaya pozitif bir değer yüküyor. Örtünme gelenekselliğin uzantısı değil. Örtünme dinsel eğitim sonucu değil.

SONUÇ

156

Göle son dönem Türk düşünce dünyasında yetişen nev-i şahsına münhasır bir sosyologtur. Yazdığı sayı olarak az ancak derinlik ve etki bakımından çok önemli olan eserleriyle son dönem Türk sosyolojisinde oldukça saygın bir konumdadır. Göle'ye bu özelliğini kazandıran nedenlerden ilki, hiç kimsenin önem vermediği, üzerinde durmaya gerek görmediği konular üzerinde emek ve zaman harcayarak onların nasıl sosyal bilimlere bir katkı olarak sunulacağını göstermesidir. Eserlerinde gereksiz, önemsiz konular üzerinde çalıştığı için yerildiğini kendisi de belirtmektedir. İkinci önemli neden, Göle'nin kavramları ve teorileri üstünkörü kabul edip, kendi toplumu için de onları uygulama yoluna gitmemesidir. Bunlar kadar önemli bir üçüncü özellik ise onun cumhuriyet dönemi Türk toplumunun değişme güzergahının netliğini tam olarak görmesidir. Özellikle 1980'lerden sonra Türkiye'deki değişim rüzgarlarının yönünü çok doğru tespit etmiş ve çalışmalarına bu doğrultuda devam etmiştir.

Göle, 1980 öncesinde mühendisler üzerinde çalışırken onların geçmişte oynadıkları rolü ve gelecekte oynayabilecekleri rolü görebilmişti ancak bu çok sonraları, mühendislerin Özal'lı siyaset yıllarında etkinliğinin artmasıyla ses getiren bir çalışma olmuştu. 1980'lerden sonra Türkiye de dünyadaki liberalleşme rüzgarlarından etkilenmiş ve bu Türk usulü bir liberalleşme olmuş ve bunun en yerinde tespitleri Göle tarafından yapılmıştır. Göle, liberalleşme ile birlikte apolitik bir topluma doğru gidilmediğini -ki sağ ve sol uç görüşler bunu dillepdiriyordu- tam tersine bu değişimin siyasette farklı platformlar yarattığını söylüyordu. Sosyal gerçekliğe yakın olan da Göle'nin yaptığı tespitler gibi görünmektedir. Çünkü artık kültürel talepler daha fazla ön plandadır. Ancak bunun siyasi taleplerin bittiği şeklinde yorumlanmaması, kültürel ve siyasi taleplerin gerçekte iç içe olduğu fakat taleplerin kültürel renginin daha baskın olduğu düşünülmelidir.

Göle, Türk modernliğini ortaya çıkaran iki kesimin olduğunu söyler: Cumhuriyet muhafazakarları ve İslamcılar. Cumhuriyet muhafazakarları cumhuriyetin kendi geleneğini oluşturmasını, klasikleşmesini ve biraz da halka inmesini sağlamışlardır. Ancak cumhuriyetin modernleşmesini ve modernliğin yerleşmesini sağlayan asıl kesim İslamcılar olmuştur. Çünkü İslamcılar sivil toplum, çok seslilik ve çoğulculuk söylemleriyle ortaya çıkmışlardır. İslamcıların söylemlerinde kullandıkları bu çekici, modern kavramlar pratikte denenmemiştir. Ve siyasi İslamın çeşitliliği, çokluğu teklik içinde "Bir"leştirme fikriyle çelişir görünmektedir. İslamın modernlikle etkileşimi, onun sosyal hayat üzerindeki etkisini tamamen modernliğe boyun eğerek geri çekilme şeklinde değil, modernlikle melezlenmeyi sağlayacak şekilde kamusal hayatta yer alma mücadelesine dönüştürmüştür. Bu kamusal alanda yer alma mücadelesi ise siyasi İslamcılık sonrası bir kültürel İslamın, daha rasyonel ve daha uyumlu bir söylemi olarak görünmektedir.

Göle'nin bu öngörülerini hocası Touraine 'in sosyolog tanımlamasına çok uygundur. "Sosyologlar tarla kuşu gibidir, her sabah gün doğmadan uyanırlar ve gün doğana kadar da şarkılarını söylerler. yani haber verirler" (Touraine, 2000:32). Göle kültürel konuların Türk sosyolojisinde giderek daha da önemli hale geleceğini yaptığı çalışmalarla ilk defa gösteren bir sosyolog olarak ortaya çıkmaktadır.

157

Kültürel taleplerin ortaya çıkması ve ifade edilmesi sivil toplum alanında ve yeni sosyal hareketler çerçevesinde gerçekleşir. Göle Türk sosyal bilimlerine yeni sosyal hareketler düşüncesini getirmiştir. Gelişmiş Batılı toplumlarda demokrasinin önemli bir unsuru olan sivil toplum kuruluşları ve sivil baskı grubu hareketleri yeni sosyal hareketler çerçevesinde değerlendirilir. Göle çok basit olarak irticai hareketler, oluşumlar olarak değerlendirilebilecek durum-olay ve kişiler üzerinde çalışmış ve hazır, önyargılı, ideolojik dogmaların dışına çıkarak olay ve öznelere bakmıştır.

Bilim gözle görünenin arkasında yatan nedenlerle-olaylarla uğraşır. Sosyolog Kadir Cangızbay'ın belirttiği gibi, bilim yapmanın zorunlu koşulu, duyumsal düzeydeki apaçıklıklara itibar etmemektir.⁽¹⁶⁾ Eğer her şey görüldüğü gibi basit olsaydı bilime gerek kalmazdı, eğer her şey görüldüğü gibi olsaydı mühendislerin çalışan bir kesim, türbanlı üniversite öğrencilerinin gerici olarak tanımlanması yeterli olacaktı. Oysa gözle görünenin ötesinde görünmeyen çok daha karmaşık ilişkilerin olduğunu ancak ciddi bilimsel çalışmalar, bilim adamına yakışacak bir tavırla ortaya koyabilir. İşte bilimsel bakış açısı ve objektiflik bu şekilde gerçekleşir. Göle her ne kadar objektivizm kaygısı gütmeyen yazsa da onun çalışmalarından objektivizm konusunda Türk sosyal bilimlerinin çıkaracağı bir çok dersin olduğu görülebilir. Yine Göle çalışmalarında türban sayesinde modernleşmeye İslamcılarının eleştirel tavrını göstermiş ayrıca Müslüman kadın ve erkek arasındaki görünmeyen iktidar mücadelelerine de ışık tutmuştur. Türban, Müslüman-İslamcı genç kızların gözünde erkeklerin kullanamayacağı bir mücadele aracıdır. Türban modernliğe meydan okumanın yanında aynı zamanda erkek egemen bir İslam inancına da karşı çıkışın simgesidir. Çünkü erkek merkezli bir İslami söylemde çizilen ideal kadın tipi, dışarıda mücadele eden ancak evinde uysal, ağırbaşlı ve ev işleriyle uğraşan bir kadın tipidir. Oysa bu tamamen erkek bakış açısıyla çizilen kadın imajına da karşı çıkıştır ki, İslamcılarının-İslamcı erkeklerin görmedikleri, görmek istemedikleri de budur.

Kültürel İslam söyleminde yer alan kadınların İslamcı erkeklere karşı verdikleri mücadelede kırılma noktası da burasıdır: Kültürel İslam söylemi içinde yer alan eğitilmiş Müslüman kadınlar, kamusal alanda görünürlük kazanmak istemekte ve bunun içinde kendilerinin İslami kodlarla bu alanda yer almalarını istemeyen çevrelerle ve bunun yanında İslamcı erkeklerle mücadele içine girmektedirler. Yeni eğitilmiş-Müslüman kadın tipi bu noktada çok önemlidir, çünkü kamusal görünürlüğün mücadelesini verdikçe- ki bu aynı zamanda Göle'ci literatürde

(16) Sosyolog Cangızbay için bir başka zorunluluk da "...gördüğümüz, bakacağımız, inceleyeceğimiz her ne ise, onu, zihin düzeyinde teorik bir nesne olarak yeniden inşa etmektir" (Cangızbay, 1999:89).

özneselliğinin de mücadelesidir- katı siyasal İslamcı söylem ve İslamın otoriter yüzünün ortaya çıkmamasını sağlamış olacaktır.

Göle kullandığı yöntemle de farklılığını göstermiştir. Sosyal müdahalecilik yöntemi sosyolojide eski önem ve itibarını giderek kaybeden pozitivist bakış açısıyla temellenen anket yetersizliğine vurgu yapmaktadır. Pozitivist bakış açısıyla temellenen anket tekniğinin yetersizliğine vurgu, tekil kişilerden elde edilen bilgilere verilen önem oldukça önemlidir. Ancak tekilden elde edilen bilgilerin ne ölçüde geneli temsil edeceği yani bilginin objektifliği sorunu zaman zaman tartışma konusu olarak kalacaktır. Tüm bu sorunlu yönlerine rağmen Göle sosyolojideki seçkin konumunu daha uzun süre ortaya çıkaracağı orijinal çalışmalarla pekiştireceğe benzemektedir.

KAYNAKÇA

- Alexander, Jeffrey C. (1998), "Introduction Civil Society I,II,III: Constructing an Empirical Concept From Narrative Controversies and Historical Transformations", *Real Civil Society/Dilemmas of Institutionalization*, London SAGE publication, p.1-20.
- Cangızbay, Kadir (1999), *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 2. Baskı, Ütopya, Ankara.
- Çayır, Kenan (1999), "*Yeni Sosyal Hareketler*", İstanbul, Kaknüs.
- Gordon, Marshall (1999), "*Sosyoloji Sözlüğü*", Ankara Bilim ve Sanat.
- Göle, Nilüfer (1998-a), "*Mühendisler ve İdeoloji*", İstanbul, ikinci baskı, Metis Yayınları.
- Göle, Nilüfer (1998-b), "*Modern Mahrem*", İstanbul, Metis Yayınları.
- Göle, Nilüfer (1999), "Genç Sosyologlarla Mahrem Bir Söyleşi", *21.Yüzyılın Eşiğinde Sosyoloji Konuşmaları*, İstanbul, Timaş Yayınları, s.43-80.
- Göle, Nilüfer (2000-a), "*İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*", İstanbul, Metis yayınları.
- Göle, Nilüfer (2000-b), "*Melez Desenler*", İstanbul, Metis yayınları.
- Rosenau, Pauline M. (1998), *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*, Çev.Tuncay Birkan, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Touraine, Alain (2000), "Sosyologlar Tarla Kuşu Gibidir", *Cogito*, Sayı:23,ss.30-44.